

Brief Idalina 1993

'Muck all the insane, egotistical, treacherous swine that have always governed Spain and ruled her armies. Muck everybody but the people and then be damned careful what they turn into when they have power.'

Ernest Hemingway: *For Whom the Bell Tolls*

Uit een plastic hoesje haalde ik een brief die in een ander handschrift was geschreven en gericht was aan Violante. Hij was niet ondertekend en het was me niet duidelijk of hij ooit verstuurd was; er zaten geen vouwen in het papier.

*Querida Viola,
Het is lang geleden dat je nog eens op bezoek kwam. Toen je vorige keer boos wegging, bleef ik achter met het gevoel dat ik je iets verschuldigd ben. Maar ik weet niet wat je van me wilt. Je vraagt me waarom ik altijd heb gezwegen, waarom je alles via andere mensen moet achterhalen. Maar wat had ik je moeten vertellen?*

Hoe leg je aan een kind dat opgroeit in vreedestijd uit dat je mensen gedood hebt? Hoe leg je uit waarom je daartoe in staat was? Vooral als je het zelf niet meer begrijpt. Als je zelf niet meer begrijpt dat je een ideologie boven het leven hebt gesteld. Hoe leg je aan een kind uit door welke demonen hun vader achtervolgd wordt als ze helemaal niets hebben waarmee ze het kunnen vergelijken. Hoewel, je broertje had zo'n levendige fantasie dat zijn nachtmerries waarschijnlijk nog gruwelijker waren dan de werkelijkheid.

Had ik hen moeten beschermen Violita, had ik je vader het zwijgen moeten opleggen? Ik wist eerst niet eens dat hij het deed. En hij deed het nooit waar ik bij was. Hij wist dat ik er niets meer over wilde horen, en hij wist dat erover praten gevaarlijk was, voor ons en voor jullie. We konden zo het land uit worden gezet als de verkeerde mensen erachter kwamen. Kleine Beni zei er niets over tegen mij, maar ik zag het op een dag aan zijn bleke gezichtje toen ik 's avonds laat thuiskwam van mijn opleiding in Brussel. Ik zag het aan de tekeningen die hij had gemaakt. Eerst hield ik mezelf voor dat alle jongens van tien zulke gruwelijke dingen tekenden en dat hij het zelf verzonnen had, daarna maakte ik mezelf wijs dat we misschien onbewust onze oorlog aan hem hadden doorgegeven. Ik was dertig toen. Ik was jonger dan jij nu bent. Jij was nog niet eens geboren. Ik wrong me in allerlei bochten om het niet te hoeven zien, maar eigenlijk wist ik het wel.

De vraag stellen is ze beantwoorden. En toch ook niet. Had Benito moeten zwijgen, en had ik moeten praten? Had ik aan jou moeten toegeven dat ik mijn wapen niet voor de sier had gedragen – 'alleen maar om te poseren voor een enthousiaste buitenlandse fotograaf die het stoer vond dat er vrouwen meevochten' – zoals ik je wijsmaakte toen je die foto toevallig vond. Had ik je moeten vertellen dat die foto in 1936 was genomen, vóór ik wist wat er gebeurde als je zo'n ding op een mens richtte, wat er met zijn ogen gebeurde, hoe weinig bloed

er was, en hoe lang de dood op zich liet wachten omdat ik na dat eerste schot te laf was om het af te maken. Had ik moeten toegeven dat het de tweede keer makkelijker was?

Je vader was ervan overtuigd dat de dood van onze kinderen een straf was voor onze daden. Maar als dat zo was, querida, dan leefde er nu niemand meer in Spanje. De Saint Exupéry schreef ooit dat een burgeroorlog geen oorlog is maar een ziekte, een gevecht tegen een infectie, een strijd tussen cellen binnen een organisme. En net als bij kanker is de remedie vaak net zo vernietigend als de ziekte zelf. Je vader werd van binnenuit opgevreten.

Benito werd vooral door zijn grootouders opgevoed want zijn ouders hadden het te druk met de goede zaak. Hij was een anarchist van de derde generatie. Zijn ouders waren niet getrouwd. Je grootvader was een obrero consciente die door het land trok om mensen te leren lezen en schrijven en de anarchistische ideeën te verspreiden. Dit onderwijs van onderaf was op zich al revolutionair in een land waar zoveel mensen ongeletterd waren en dom werden gehouden door de grootgrondbezitters en de kerk. Maar niet alle anarchisten gingen zo ver als hij. Hij duldde geen enkele slavernij, ook geen persoonlijke. Hij rookte en dronk niet, en hij at geen vlees. Ja, ook toen waren er al vegetariërs, je hebt het niet van een vreemde. De helft van zijn volwassen leven zat hij in de gevangenis, denk ik. Hij nam onder meer deel aan de opstand van 1933. Het libertaire communisme werd uitgeroepen in zijn dorp. Maar de opstand werd al snel met harde hand onderdrukt. Pas met de amnestie van 1934 kwam hij vrij. Hij ging lesgeven aan een Ateneo Libertario in Barcelona, en toen in zijn geboortestreek de collectivisering begon, kwam hij terug om daar een school op te richten. Zijn compañera was een Baskische die in Barcelona werkte als weefster. Ze ging met hem mee terug naar zijn dorp. De school werd volledig door

de leerlingen zelf bestuurd, zodat ze in de praktijk konden zien wat zelfbestuur inhield en ze zich konden voorbereiden op de toekomstige samenleving.

Je opa kwam al bij het begin van de opstand van de generaals om. Hij werd vermoord door de falangisten. Toen die nog dachten dat ze snel en makkelijk zouden winnen. Ik denk niet dat hij een wapen droeg of nog maar wist hoe hij dat moest gebruiken. Het gebeurde voor ik je vader leerde kennen. Die vertrok na de moord op zijn vader naar Barcelona, en zijn moeder ging naar het front in Aragon. Zij bleef daar langer dan ik, ook toen de vrouwen werden teruggestuurd en de milities werden ontbonden. Ze zei dat ze toch niets meer te verliezen had. Dat begreep ik niet. Ze had toch haar zoon. Ik begrijp nog steeds niet dat je meer van je compañero kan houden dan van je eigen kind, maar ze kon zich niet over de dood van Paco heen zetten.

Pas toen wij al een paar jaar in Portugal woonden, kwamen we te weten dat ze was omgekomen. Er was geen graf om te bezoeken.

Toen ik in 1975 terugging naar het dorp van Benito, waren geen van onze oude kameraden daar nog. Ze waren gevlucht of vermoord. En zij die ooit zijn standpunt hadden gedeeld, hadden geleerd te zwijgen – net als ik. Er was niets veranderd. Dezelfde mensen waren nog aan de macht, dezelfde angst beheerste het dorp.

Je grootvader was een zachtaardige man, en je vader eigenlijk ook. Hij wilde helemaal geen wapen dragen. Ik vond het stoer, maar hij vond het vreselijk. En toch, toen hij eenmaal een wapen in handen kreeg, kon hij zijn eigen haat niet meer bedwingen. Hij wist dat zijn vader het niet gewild zou hebben, maar hij wilde wraak. Later vertelde hij me over wat hij gedaan had alsof het een ander betrof, alsof hij alleen maar had toegekeken...

Je vader en ik waren compañeros. We waren niet getrouwd toen we naar Portugal terugkeerden. We waren zelfs geen 'revolutionair huwelijk' aangegaan, zoals dat heette. Dat vonden we onzin. Weliswaar stond het los van de bemoeienissen van kerk en staat, maar het bleef een huwelijk. Wij vonden dat alleen onze vrije wil ons bij elkaar hoorde te houden...

Mijn ouders dachten daar anders over. Toen we in Portugal arriveerden, leken we in een ander universum terecht te komen. Na de vrije omgang tussen mannen en vrouwen die we gewend waren geraakt, kwamen we in een volledig gesegregeerde samenleving waarin alles bepaald werd door de kerk. Mannen en vrouwen zagen elkaar alleen in bed – als ze tenminste getrouwd waren – en zelfs op het land werkten ze niet samen. De vrijheid die ik even geproefd had, leek eindeloos ver weg. Bovendien had de dictatuur de mensen angstig en achterdochtig gemaakt. En achterbaks. Bij het uitgaan van de kerk werd mijn moeder op een dag aangesproken door een buurvrouw, die duidelijk maakte dat ze er niets van geloofde dat Benito en ik in Frankrijk waren geweest, en ook niet dat we in het losgeslagen Spanje, waar we hoogstwaarschijnlijk wél vandaan kwamen, voor het altaar waren verschenen.

Mijn ouders wilden elke roddel in de kiem smoren. Mijn eigen moeder schold me uit voor hoer. Als we er niet mee instemden om de pastoor een huwelijksakte te laten vervalsen op basis van niet-bestaande Franse huwelijkspapieren die zogenaamd verloren waren gegaan tijdens onze terugreis per boot, dan konden we vertrekken. Waar moesten we heen? We konden niet meer terug naar Spanje. De communisten hadden onze revolutie verraden. En de republikeinse regering had hun offensief gesteund! Bij het begin van de opstand hadden ze geweigerd ons wapens te geven en nu vielen ze ons in de rug aan. Blijkbaar waren ze banger voor de revolutie van de anarchisten dan voor de fascistten. Hoe konden we nog

voor hen vechten? Alles wat we met ons collectief verbouwd hadden, was verwoest, het land was teruggegeven aan de grootgrondbezitters, en Benito had zelfs het kleine lapje grond dat ooit van zijn ouders was geweest verloren. Had ik je dat moeten vertellen, querida? Dat de mensen slaven willen zijn, dat ze de vrijheid niet kunnen verdragen.

Ik weet niet wat mijn moeder gedaan heeft om de pastoor zo ver te krijgen, maar mijn ouders hadden veel macht in het dorp en ook genoeg geld om een gunst af te kopen. Of ze wisten iets van hem dat het daglicht schuwde.

Zo leefden we toen. Als honden. Iedereen wantrouwde iedereen. Ik durfde zelfs mijn eigen broers niet in vertrouwen te nemen. Benito en ik zwegen over Spanje, zwegen over onze idealen. Het duurde jaren voor we ook in Portugal eindelijk gelijkgezinden troffen en manieren vonden om ons weer in te zetten voor de goede zaak.

Je weet waar dat toe leidde...

Als je broertje niet was vermoord, was ik daar misschien gebleven. Ik weet het niet. Onze kameraden drongen erop aan dat we zouden vluchten. Mijn woede en angst maakten me onhanteerbaar en onvoorzichtig, een gevaar voor anderen. Benito regelde de vlucht. We konden tijdelijk terecht bij een familie in België die in maart 1937 een van de geëvacueerde niños uit Baskenland in huis had genomen – een nichtje van Benito (misschien herinner je je Irina nog?) – en na de dood van haar ouders hadden geadopteerd. Het waren Gentse socialisten. Een van de vele gezinnen die uit sympathie een Spaans kind in huis hadden genomen na de bombardementen op Guernica. De meeste kinderen waren in 1939 op aandringen van Franco teruggestuurd – omdat de oorlog in Spanje zogenaamd voorbij was en de oorlog in Noord-Europa op het punt stond uit te breken.

Toen we hier aankwamen was het 1948. Het fascisme was verslagen en we dachten dat de mensen hier begrip zouden hebben voor onze strijd en onze ideeën. Maar het Vlaanderen van na de oorlog was bijna net zo verscheurd als Spanje. De taal leerde ik vrij snel, maar het duurde jaren voor ik de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende groepen doorgrondde en zowel de voorgeschiedenis als de gevolgen van de tweede wereldoorlog begreep.

Het wantrouwen was groot. Zelfs binnen links waren diverse fracties, en anarchisten werden door iedereen geschuwd. We hadden wel anarchistische vrienden, zowel gevluchte Spanjaarden als Belgen, maar eigenlijk had ik andere dingen aan mijn hoofd. Ik wilde vooruit. Hier moesten we onszelf zien te redden. Dus leerde ik Nederlands en een vak en vond ik werk als verpleegster.

We verhuisden uiteindelijk naar deze stad, en knapten dit huisje op waarin jij werd geboren. Nu lijkt dit huis veel te klein voor een gezin, maar toen was het heel normaal.

Je vader was anders dan ik. Had het ermee te maken dat hij ouder was en niet meer zo flexibel? Of was het omdat hij uit een familie van boeren kwam en niet kon leven zonder grond onder zijn voeten? Ik zag hem voor mijn ogen verschrompelen. Niet meteen. Aanvankelijk had ik energie voor twee en leek hij nog hoop te koesteren dat we ooit terug zouden gaan. Maar de berichten uit Spanje waren niet hoopgevend. Franco bleef maar aan de macht, en de compañeros die terug waren gegaan, waren meteen gearresteerd of geraakten nergens meer aan werk. En hier leek het alsof de mensen langzaam vergaten dat Spanje en Portugal nog steeds zuchtten onder een dictatoriaal regime. Mensen die we kenden, ouders van kinderen bij jou op school, gingen er op vakantie, zongen de lof over de schoonheid van Benito's land – zich schijnbaar niet bewust van de wond die ze openhaalden, zich onbewust van het feit dat we niet terug konden, als we dat al hadden gewild. Ze leken niet te zien

hoe pijnlijk hun verhalen waren en ik was de laatste die het hun zou vertellen. Want tegen die tijd had ik leren zwijgen, querida. Dat was veiliger. Voor mezelf, voor jullie... Het spijt me, Violita, dat ik niet naar een middenweg heb gezocht, dat ik je aan je lot heb overgelaten en je zonder geschiedenis heb laten opgroeien. Het spijt me

Hier stopte de brief abrupt. Was het een kladversie of was hij nooit verstuurd? Ontbrak er een blad, of was dit gewoon het einde? Maar waarom was hij dan niet ondertekend?